

INDLEDNING

Kirsten Grønbæk Hansen og Dorte Marie Søndergaard

I 1985 udgav Psyke og Logos et temanummer med titlen: »Kvindepsykologi«. På det tidspunkt havde den kvindeforskning, der etableredes på universiteterne i slutningen af 70'erne haft så stor en gennemslagskraft i psykologien, at der var mening i at lade et temanummer udkomme. Det var et felt i udvikling; der var interesse for det, og ikke mindst var så mange danske psykologer beskæftiget med – især teoretisk, men også empirisk – udforskning af feltet.

Her knap ti år efter, er situationen en anden. For at vise udviklingen i den psykologiske kønsforskning har det været nødvendigt at gå uden for landets grænser; i dette tilfælde primært til Norge. Der er forbavsende få danske psykologer, der har fortsat udforskningen af den psykologiske side af kønnet.

Det kunne se ud som om, at psykologien ikke har noget at sige om køn. Dette er et forhold, der ikke blot undrer dette temanummers gæsteredaktører; men også forskere fra andre discipliner, der beskæftiger sig med køn. De mener at netop psykologien må have et bud på kønnets kulturelle og subjektive betydning.

Umiddelbart kunne man tro, at tyve års kvinde- og kønsforskning er gået sporeløst hen over psykologien; men ser man nærmere på udviklingen, tegner der sig et andet billede: Det ser snarere ud som om psykologiens tavshed om køn er et resultat af kvinde- og kønsforskningen, et forhold blandt andet Hanne Haavind beskriver i en artikel i *Nordisk Psykologi* i 4/1988.

Sammen med antropologien, var psykologien et af de fag, der tematiserede køn før kvindeforskningen. Før kvinde- og kønsforskningen satte sit kritiske blik på de udtalte og uudtalte forståelser af køn i fagenes teorier og fortolkningsrammer. Dengang kunne Freud stille spørgsmålet: Hvad vil kvinden? Winnicott kunne tale om den kvindelige væren overfor den mandlige gøren. Dengang kunne små piger vise deres kvindelige essens ved at bygge huse af klodser; mens små drenge kunne vise deres essentielle mandlighed gennem tårnbyggeri.

Kvinde- og kønsforskningen gjorde denne »uskyld« i kønsspørgsmålet umulig. Kvindeforskningen rettede sig kritisk mod psykologiens store teorier, og viste hvordan manden/drengen blev beskrevet som norm, mens piger/kvinder blev beskrevet som afvigelser. Den viste hvordan kønnenes handlinger og selvforståelser ikke nødvendigvis var udtryk for indre trang; men i lige så høj grad udtryk for de kulturelle betingelser og tolkningsrammer for kvinders hhv mænds handlinger og selvforståelser.

Dette kunne have været en udfordring for psykologien. Det kunne have givet anledning til teoretisk refleksion over hidtidig praksis og teoridannelse. Istedet ser det ud som om reaktionen har været en tilbagetrækning fra diskussionen af kønnets psykologiske betydning. Det ser ud som om, der har været et forsøg på at neutralisere kønnet; at tale udenom det. Et forsøg på at se køn som overfladekrusninger på det psykologiske subjekt; overfladekrusninger, som man i ligestillingens navn bør lade være uomtalte. Hvis man ville fortsætte med at tale om køn, måtte man genlæse og dybtgående rekonstruere de gældende teoretiske forestillinger, eller man måtte udsætte sig for kønsforskningens kritik. På samme måde som man ikke kan skrive mentalitetshistorie uden at udsætte sig for historikernes kritiske læsning.

Men man slipper ikke udenom en fundamental psykologisk kategori ved at fjerne den fra dagsordenen. Netop forsøget på at tale udenom kønnet fører til en fastholden af ikke-reflekterede kulturelle strukturer; sådan som adskillige af artiklerne i dette temanummer vil vise.

2.

Da kvindeforskningen for små tyve år siden begyndte at etablere sig i det meste af den vestlige verden, var det som en næsten uundgåelig konsekvens af den store gruppe af kvindelige studerende og den samtidige politiske kvindebevægelse, der satte kvinden og kvindens vilkår på dagsordenen i den bredere offentlighed. De etablerede teorier og begreber indenfor humaniora, samfundsfag og medicin fremstod som åbenlyst mangelfulde. Kvindeforskningens indlysende opgave var derfor at kompensere for denne mangel ved at opdyrke den anden side af historierne. I de sidste år har for eksempel »Kvinder – fra urtid til nutid« og »Nordisk kvindelitteraturhistorie« ydet deres bidrag til at få oplyst den hidtil uføtalte historie.

Forestillingen om kvindeforskningen som komplettering af den historie videnskaben hidtil har fortalt, er også indeholdt i det førømtalte Psyke og Logos temanummer: »Kvindepsykologi« fra 1985. Den psykologiske disciplin havde hidtil beskrevet mandens psykologi, nu skulle kvindens ligeledes beskrives: ikke som variant; men som subjekt. Det skal understreges at det var i temanummerets titel denne holdning kunne aflæses; ikke i alle dets artikler.

Den udvikling kvindeforskningen siden har gennemgået her i landet, har som sagt stort set foregået udenfor psykologien. Indenfor de tilgrænsede fagområder har kvindeforskningen udviklet sig i en vis dialog med den traditionelle fagdisciplin. Ikke at dialogen har været ubesværet; men den har dog været tilstede i litteraturvidenskaberne, i historiefaget, i store dele af samfundsforskningen og i medicinen. Den psykologiske kønsforskning har været varetaget af nogle få psykologer udenfor universiteterne, ellers er det andre faggruppers forskere, der med et tværfagligt perspektiv er trådt ind i det psykologiske genstandsfelt. Det sker ikke sjældent, netop

fordi psykologien set fra andre faglige synsvinkler har en central rolle i udforskningen af kønnet, der udspiller sig i forholdet mellem kulturelle betingelser og individuel udformning.

3.

Kønsforskningen har bevæget sig siden »Kvindepsykologi«. Her knap ti år efter, kunne man næppe forestille sig et temanummer med samme overskrift. Kvindeforskningen er blevet til kønsforskning. Den er ikke en komplettering af en oprindelig disciplin, der kan bestå forholdsvis uberørt af kompletteringen. Det viste sig, at den anden del af historien ikke kunne fortælles uden at ændre den oprindelige fundamentalt. Der blev ikke tale om en justering; men om en gennemgribende forandring.

Taler man om kvinder, taler man i samme åndedræt om mænd. Betydningerne af mand og kvinde er relationelle. Det ene får sin betydning gennem en spejling i det andet, og gennem en afgrænsning fra det andet. Det, der gør at man er kvinde, er også det der gør, at man ikke er mand, kunne man lidt slagordsagtigt sige.

I erkendelse af denne relationalitet er focus blevet ændret fra kvindeforskning til kønsforskning. Det er kønnets kulturelle og subjektive betydning der er til debat i dette temanummer; det er den kulturelle og subjektive etablering og forandring af de kønnede relationer mellem mennesker.

Det er et gennemgående træk for alle bidragene til dette temanummer, at de fokuserer på både stabilitet og forandring i de kønnede relationer. At disse relationer er foranderlige betyder ikke at betydningen af køn kan blive sat ud af kraft. Det indebærer ikke at kønnets fundamentale betydning som kulturel og personlig fortolkningsramme er et uheldigt og lidt skamfuldt træk ved netop vores tid, som vi gør bedst i at se bort fra, i håb om at det går over af sig selv – ligesom influenza.

Det er næppe tilfældigt at antropologien er en af de videnskaber, der beskæftigede sig med kønnets kulturelle betydning længe inden kvindeforskningen etableredes. Det er antropologiens erfaring, at ingen kultur kan beskrives blot nogenlunde fyldestgørende, hvis ikke kønnets betydning i denne kultur er inddraget.

Køn gør en forskel. Til enhver tid, i enhver samfundsform og i enhver kultur. Køn er en fundamental orienteringskategori og fortolkningsramme. Psykologien kan ikke meningsfyldt beskrive og forstå mennesker individuelt eller socialt uden at tage hensyn til det forhold, at disse mennesker har et køn og at den aktuelle kultur har et bestemt, omend foranderligt, tolkningsberedskab for dette køn. Kønnen er således et psykologisk grundvilkår og udviklingsvilkår.

Kønnen træder ordnende ind i de personlige og sociale betydninger vi skaber. Man kan næppe forestille sig identitet uden køn: forestillingen om hvem jeg er, er tæt forbundet med det køn jeg har, og hvilke betyd-

ninger det er muligt at give dette. Tænk på den rådvildhed vi føler, når vi står overfor en person, hvis køn man ikke umiddelbart kan læse. Denne rådvildhed fører ofte til handlingslammelse: det opleves som umuligt at træde i relation til et menneske, der ikke er defineret som køn.

Forståelsen af det psykiske bliver amputeret, hvis ikke kønnet indgår som en del af forståelsen. Det er desuden sådan at den begrebskonstruktion vi bevæger os i når vi skal forstå verden – som psykologer eller iøvrigt – har indlejrede kønnede konnotationer. Som forsker risikerer man at lade sig forføre af disse betydninger, hvis ikke man medtænker dem i sin analyse. Både i sin analyse af den virkelighed man studerer og i analysen af det begrebsapparat man bruger til at begribe denne verden med.

Pierre Bourdieu formulerer det således: »Fremfor alt er forskellen mellem de to køn en institution som gennem tusinder af år er blevet indskrevet i de objektive sociale strukturer og de subjektive mentale strukturer, således at forskeren er tilbøjelig til at bruge *det* som erkendelsesmiddel, som burde være genstand for analysen: nemlig de kategorier vi bruger til at tænke problemet i.« (Bourdieu: »La Domination Masculine« i Actes de la Recherche en Sciences Sociales, sept/84).

4.

Bidragene til dette temanummer af Psyke og Logos afspejler i deres focus og diskussion nogle væsentlige tendenser i den psykologiske kønsforsknings udvikling. Tidligere var det store diskussionstema spørgsmålet om en essentiel kvindelighed eller mandlighed. Meget få har fastholdt en essentialistisk grundholdning, og et af de væsentlige spørgsmål bliver derfor, hvordan man kan forstå den begrænsede frihed til at konstituere betydninger af køn. Eller sagt på en anden måde: Hvordan begriber vi at betydningen af køn er i forandring og samtidig er bundet i kulturelle og personlige koder. Hvorfor opstår tvangen og hvordan? Hvordan opstår mulighederne for forandring?

Størstedelen af bidragene har udgangspunkt i en kulturteoretisk tradition. Psykoanalysen – det være sig i Freudiansk eller Lacaniansk tilsnit – har haft stor betydning for kønsforskningen i for eksempel litteraturvidenskaberne og den pædagogiske forskning, men det har ikke været tilfældet for den psykologiske forskning. To artikler har eksplicit et psykoanalytisk-udgangspunkt, nemlig Harriet Bjerrum Nielsens og Pia Skogemanns, mens Judith Butler tager udgangspunkt i en Lacaniansk forståelse af identifikation med den (kønnede) symbolske position; men samtidig tager et opgør med nogle af forudsætningerne for Lacans konstruktioner.

I artiklen »Phantasmatic Identification and the Assumption of Sex« undersøger Judith Butler, hvad det betyder, at den kønnede position er konstrueret. Hvad binder og fastholder kønskonstruktionerne? Hvad gør dem så smertefulde både at påtage sig og afvige fra, at det, ifølge Butler, ville være grusomt at tale om frihed i konstruktion af egen kønnet position?

Samtidig med at Butler påviser tvangen i den symbolske struktur, der er den normative dimension i konstitutionen af det kønnede subjekt, viser hun også hvordan identifikation med den symbolske position kun kan være tilnærmelsesvis, og der er dermed givet en vis instabilitet i konstruktionen af køn.

Den symbolske orden angiver retning og sted for den kønnede identifikation. Men hvordan skabes den symbolske orden, faderloven i Lacaniansk terminologi, og hvorfra får den sin autoritet? Butlers svar er, at den symbolske orden kommer til live ved at blive citeret – igen og igen. Det er denne ekko-kæde af citationer, der legitimerer den. Der er ingen anden magt bag, og der er ingen oprindelse.

Begreberne køn og identitet er blandt de mange, der er blevet anfægtet i den postmoderne og postfeministiske debat og kritik. I artiklen »Den magiske blokk – om kønn og identitetsarbeid« fastholder Harriet Bjerrum Nielsen deres nødvendighed: hvis vi skal forstå det empiriske forhold, at vi kan identificere mandlige og kvindelige strategier og reaktionsmønstre som mere end tilfældigt fordelt; hvis vi skal begribe, at vi oplever at være os selv i en ubrudt kontinuitet.

Bjerrum Nielsen stiller et spørgsmål, der ligner Butlers; men besvarer det anderledes. Spørgsmålet er, hvordan vi kan formulere en psykologisk teori om subjektet som kan begribe både varighed og forandring? Bjerrum Nielsen bruger Freuds billede: den magiske blok, til at vise at forandring og varighed ikke udelukker hinanden. Den magiske blok er en blød vokstavle med et tyndt papir over. Der skrives på papiret, og det skrevne forsvinder tilsyneladende, når papiret fjernes; men i den rette belysning kan man alligevel se skriften i den bløde vokstavle. Indskrifterne er både varige og foranderlige – også indskrifterne om køn, hvad Bjerrum Nielsen viser i et konkret case-studie.

Mens de to foregående artikler er forholdsvis tentative i deres fremgangsmåde, præsenterer Dorte Marie Søndergaard i artiklen: »Køn i formidlingsproces mellem kultur og individ. Nogle analytiske greb« en mere afsluttet teoretisk konstruktion. Den sociokulturelle tradition er udgangspunktet for udvikling af begreber og analytiske fremgangsmåder med hvilke det bliver muligt at udforske kulturelle koder, måden koderne integreres og bearbejdes på individuelt, og måden på hvilken de forhandles relationelt.

Køn er et væsentligt princip for dannelse af kulturelle mønstre. Hvad der konstrueres som mandligt og kvindeligt beror på kulturens tolkning af kønnet – eller tolkningen af tegnet på kroppen, som Søndergaard formulerer det. Gennem denne tolkning konstitueres kønnede matricer, abstrakte mænd og kvinder, som konkrete mænd og kvinder tilbydes at forstå sig selv og andre i silhuet mod.

I fremstillingen af eksempler på det analytiske arbejde afdækker Søndergaard ikke blot de regulerende principper for køn; men også regler og muligheder for afvigelser og de empiriske afvigelsers mulighed for at ændre den kulturelle tolkning.

I artiklen »Kønsforskelle i unges rusmiddelkulturer« af Kirsten Thue Skinhøj fremstilles et empirisk studie. Hovedpointen er, at unges brug af rusmidler ikke kan forstås uden inddragelse af hverken kulturbegrebet eller køn. Rusmidler anvendes i en bestemt social sammenhæng, med nogle bestemte koder. Det er i den kultur, der skabes om rusmiddelbrug, der bliver sat normer, krav og restriktioner. En væsentlig del af denne kultur er de kønnede normer og krav. Kulturen og dermed koderne om rusmiddelbruget udvikles forskelligt afhængigt af om det drejer sig om rene drengegrupper, rene pige grupper eller blandede grupper.

Pia Skogemanns artikel »Datterarketyper – omrids til en revision af kvindelighedsbegrebet i analytisk teori« udspringer af en oplevelse af Jungs teori om det kvindelige som utilstrækkeligt. I den Jungianske psykoanalytiske tradition er der en stor optagethed af kvindelighed – ligesom i den Freudske. Imidlertid er der ikke hos Jung rum for det kvindelige jeg, for kvindeligt bevidsthed.

Med udgangspunkt i eget terapeutisk arbejde mener Skogemann, at den kønnede metaforik Jung anvender, ikke længere har den frigørende kraft, den engang havde. Den synes snarere at være ved at blive en hæmsko. Det foreslås at den kønnede metaforik åbnes for omverden, og Skogemann ser indførelse af en datterarketype som en mulighed for at indføre det kvindelige jeg i den Jungianske konstruktion.

Med Liv Mette Guldbrandsens artikel »Blant hester og gorillaer i skolegården: Utvikling i en kønnet kultur«, vender vi tilbage til et kulturpsykologisk udgangspunkt. Kultur forstås her som et system af meningssammenhænge som er knyttet til samfundets materielle og sociale organisationsform. Udviklingspsykologiens genstandsfelt befinder sig i skæringspunktet mellem de etablerede meningssammenhænge og individets udformning af sig selv.

Guldbrandsen viser hvordan kulturen er bygget op med køn som et grundlæggende princip. Et princip der på en gang kan begribes som koherent og bevægende og bevægeligt. Skolen er den sociale arena for Guldbrandsens empiriske studie og skolen er det sted, hvor drenge og piger bringes tættere sammen end de sædvanligvis selv vælger at være. Det undersøges hvilke konstruktioner der skabes af – i artiklen her »drengethed«, og hvad disse konstruktioner betyder for børnenes handlemuligheder og for deres forståelse af de andres handlinger.

Hanne Haavinds artikel »Forhandlinger om erotikk og autoritet i det terapeutiske rum« viser, at de kønsbundne koder også er baggrundstæppe i det terapeutiske forhold. Når derfor den terapeutiske ramme for samværet erstattes af den romantisk heterofile, dvs når den mandlige terapeut indleder et seksuelt forhold til sin klient, kan dette ikke forklares indenfor den terapeutiske forståelsesmodel. Det er det heteroseksuelle forholds koder, der er på spil.

Netop sammenblandingen af den terapeutiske og romantiske ramme gør de kønsbundne koder mere uigennemskuelige og fører til alvorlige

former for fejlbehandling: sygeliggørelse af klienten og mistænkeliggørelse af hendes subjektive oplevelser.

Anne Katrine Broch-Due og Tone Ødegård søger i artiklen »Nytelse og destruktion: Det paradoksale ved seksualitetens fremtrædelsesformer« at afdække sammenhænge mellem modernitetens krop-sjæl dualisme og den mandlige og kvindelige seksualitet, således som disse indgår i den kulturelle symbolstruktur og som de udfoldes konkret.

Med udgangspunkt i bl.a. Batailles og Alberonis fremstillinger af seksualitet peger de på den generelt kulturelle, men også videnskabeligt legitimerede seksuelle ansvarsfordeling. De spørger hvad formål dette tjener. Hvad opnår og undgår mænd? Hvad opnår og undgår kvinder?

Med temanummerets sidste egentlige artikel er vi tilbage i det terapeutiske rum. Kirsten Benum og Anne Kari Clasen viser i artiklen »Mellom taushet og fare. Om kulturelle fortolkninger av psykiske problemer og forsøk på å skape ny mening«, hvordan kønskoderne fungerer i terapien således at de kulturelle koder bekræftes og eventuelt genoprettes. De meningsstrukturer, der er så selvfølgelige, at det ikke lader sig gøre at tale om dem udgør sprogets »tavse felt«. Et sådant felt er for eksempel magtfordelingen mellem kvinder og mænd. Benum og Clasen tager udgangspunkt i dialogen mellem G. Bateson og hans datter fra bogen *Angels Fear*; hvor han hævder at disse informationshuller er nødvendige, mens hun påpeger, at de er magtinstrumenter.

Benum og Clasen beskriver derefter deres forsøg på at afdække de tavse felter i terapien.

I løbet af de sidste ti år er der, som en udvikling af kvinde- og kønsforskningen opstået kønsforskning med særlig focus på det maskuline: mandeforskning. Det er især i England og USA mandeforskningen er blevet institutionaliseret; men også i Norge og Sverige er mandeforskning ved at etablere sig. Det var desværre ikke muligt at få et bidrag fra denne vinkel på den psykologiske kønsforskning; istedet har Steen Baagøe Nielsen anmeldt fire af mandeforskningens hovedværker i »Mænd og maskuliniteter – bevægelse og forskning«. Anmeldelsen er samtidig en beskrivelse af den udvikling mandeforskningen har været igennem og de hovedtendenser – teoretisk og empirisk – der kan aflæses i denne udvikling.

Afslutningsvist har Erik Møller anmeldt Elisabeth Fürsts bog »Kvinner i Academia – inntrengere i en mannskultur«. Elisabeth Fürsts undersøgelse er ganske vist ikke helt ny; men i betragtning af de store ligestillingsproblemer universiteterne stadig har, er den næppe uaktuel. Fürsts undersøgelse af bedømmelsespraksis på norske universiteter viser at det, der fremstår som kønsneutrale akademiske vurderinger, alligevel i høj grad indeholder kønnede tolkningsrammer. Ansøgerens køn indgår udtalt i de akademiske vurderinger, på samme måde som de indgår i andre kulturelle handlerum.